

Πώς περιέγραψε ο Όμηρος την Ιθάκη;
Η σημασία των στίχων ι (9) 19-36 της Οδύσσειας.
Καθηγητής James Diggle, Ιανουάριος 2008

Οι στίχοι αυτοί της Οδύσσειας έχουν προκαλέσει σύγχυση στο πέρασμα των αιώνων, συνήθως εξ αιτίας εσφαλμένης μετάφρασης. Το κείμενο που ακολουθεί βασίζεται στο Παράρτημα 1 Τμήμα ΣΤ του βιβλίου *Οδυσσέας Λύομενος: Η αναζήτηση της Ομηρικής Ιθάκης*, με επιπλέον αναφορά στην έννοια της λέξης *πανυπερτάτη*.

εἴμ' Ὀδυσσεὺς Λαερτιάδης, ὃς πᾶσι δόλοισιν
ἀνθρώποισι μέλω, καὶ μευ κλέος οὐρανὸν ἴκει. 20
ναιετάω δ' Ἰθάκην **ἔυδειέλον**: ἐν δ' ὄρος αὐτῆ
Νήριτον εἰνοσίφυλλον, ἀριπρεπές: **ἀμφὶ** δὲ νῆσοι
πολλαὶ ναιετάουσι μάλα σχεδὸν ἀλλήλησι,
Δουλίχιόν τε Σάμη τε καὶ ὑλήεσσα Ζάκυνθος.
αὐτῆ δὲ **χθαμαλῆ πανυπερτάτη** εἰν ἄλλι κείται 25
πρὸς **ζόφον**, αἱ δέ τ' ἄνευθε πρὸς ἧῶ τ' ἠέλιόν τε,

Εἶμαι ο Οδυσσεύς, γιος του Λαέρτη, στον κόσμο φημισμένος
Για στρατηγήματα – τ' όνομά μου έχει φτάσει στους ουρανούς. 20
Η **λαμπρή** Ιθάκη είναι η πατρίδα μου. Έχει ένα βουνό,
Το φυλλωμένο Νήριτο, που φαίνεται από μακριά.
Εκεί γύρω είναι πολλά νησιά, κοντά το ένα με τ' άλλο,
Το Δουλίχιον, η Σάμη κι η δασωμένη Ζάκυνθος.
Η ίδια η Ιθάκη κείται **χαμηλά**, η **πιο απομακρυσμένη** στο πέλαγος, 25
προς το **λυκόφως**: οι υπόλοιπες, χωριστά, βλέπουν την αυγή και τον ήλιο.

Οδύσσεια, ι(9), στίχ. 19-26

Ξεκινώ από το τέλος. Στον στίχο 26 οι διευθύνσεις *πρὸς ζόφον [...] ἧῶ τ' ἠέλιόν τε*, αναφέρονται στην Δύση και την Ανατολή. Το να αναφερθεί κανείς σε αυτές (όπως έχει γίνει από κάποιους) ως Βορρά και Νότο (ή Νοτιοανατολικά) παραβιάζει τόσο την Ελληνική γλώσσα όσο και την κοινή λογική. Συμπεραίνουμε ότι *ἀμφὶ* στον στίχο 23 δεν σημαίνει «ολοτρίγυρα από την Ιθάκη», γιατί, αν τα νησιά περικυκλώνουν την Ιθάκη, τότε η Ιθάκη δεν μπορεί να είναι η πιο απομακρυσμένη προς τη Δύση. Καθώς το «πιο απομακρυσμένη προς τη Δύση» είναι κατηγορηματική και όχι αμφίσημη διεύθυνση, και το *ἀμφὶ* είναι (από τη φύση του) ασαφές, το μεταφράζω με τη σημασία «εκεί κοντά, εκεί γύρω». Το *ἀμφὶ* κανονικά σημαίνει κοντά – η εγγύτητα είναι η μοναδική σημασία του χωρίς να υπαινίσσεται πιθανή περιστοίχιση. Όταν οι φίλοι του Πολύφημου περιγράφονται να ζουν γύρω (*ἀμφὶ*) σε σχέση με τον Πολύφημο σε ανεμοδαρμένες κορυφές [ι (9), στίχ. 399], η σημασία δεν είναι ότι τον περιστοιχίζουν, αλλά ότι ζουν εκεί κοντά.

Η λέξη *χθαμαλή* σημαίνει «κοντά στο έδαφος», με την έννοια του «χαμηλά». Η χρήση της λέξεως στον Όμηρο είναι αξιοσημείωτα τυποποιημένη. Χρησιμοποιείται για χαμηλά κρεβάτια καταγής [*Οδύσσεια*, ραψ. λ (11) στίχ. 194]: για έναν βράχο που είναι χαμηλός σε σχέση με έναν άλλο βράχο [*Οδύσσεια*, μ (12) 101]: για έναν χαμηλό τοίχο [*Ιλιάδα*, Ν (13) 683]. Η πιο σημαντική της χρήση

είναι για την περιγραφή του νησιού Αιαία [*Οδύσσεια*, κ (10) 196], όπως το είδε ο Οδυσσεύς από ένα σημείο παρατήρησης σε μεγάλο υψόμετρο· είναι *χθαμαλή*, που προφανώς σημαίνει ότι στον κορμό του νησιού δεν εντοπίζεται κάποια περιοχή με μεγάλο υψόμετρο και ότι το νησί βρίσκεται σημαντικά χαμηλότερα από το σημείο απ' όπου το παρατηρεί ο Οδυσσεύς. Η χρήση του επιθέτου *χθαμαλή* στην περίπτωση της Ιθάκης, θεωρώ ότι σημαίνει πως η Ιθάκη βρίσκεται σε χαμηλότερο υψόμετρο σε σχέση με τα κοντινά νησιά. Τα βουνά των τελευταίων κάνουν τα δικά της να φαίνονται πολύ χαμηλά. Η ερμηνεία του Στράβωνα (10.2.12) «κοντά στην ηπειρωτική ακτή» θα πρέπει να απορριφθεί.

Πανυπερτάτη σημαίνει «η πιο απομακρυσμένη απ' όλες», όχι (όπως αναφέρονται σ' αυτήν κάποιοι μεταφραστές) «αυτή που βρίσκεται ψηλότερα απ' όλες», σημασία που όντως έχει στα μεταγενέστερα Ελληνικά (ψευδο-Αριστοτέλης και ποιητές των ελληνιστικών χρόνων), η οποία όμως είναι αδύνατο να ισχύει εδώ. Παρόμοια, ο πολύ κοινότερος τύπος *υπέρτατος* σημαίνει «ο ψηλότερος» (είτε κυριολεκτικά είτε μεταφορικά). Τα επίθετα αυτά σχηματίζονται από την πρόθεση «ὕπερ», που ομοιάζει προς το Γερμανικό 'über' και το Αγγλικό 'over'. Η πρόθεση έχει διάφορες χρήσεις, οι περισσότερες από τις οποίες συνδέονται με την απόσταση ή τον χώρο ή την κίνηση. Έτσι (με το όνομα που ακολουθεί σε πτώση αιτιατική) κάποιος μπορεί να ταξιδεύει στη θάλασσα («ὕπειρ ἄλα», *Οδύσσεια*, ραψ. γ(3), στίχ. 73), να διαβαίνει ένα κατώφλι (ὕπερ οὐδὸν δώματος, *Οδύσσεια*, ραψ. η(7), στίχ. 135), να ξεπερνάει τα όρια (ὕπερ μόρον, *Οδύσσεια*, ραψ. α(1), στίχ. 34-5), και, (με το όνομα που ακολουθεί σε πτώση γενική) κάποια μπορεί να σηκώνει κεφάλι πιο ψηλά από κάποιον άλλον (δηλαδή «πιο πάνω», «ψηλότερα»: πασάων δ' ὕπερ ἢ γε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα, *Οδύσσεια*, ραψ. ζ (6), στίχ. 107), να πλεύσει πάνω (δηλαδή βορειότερα) από ένα νησί (ὕπερ Κρήτης, *Οδύσσεια*, ραψ. ξ (14), στίχ. 300), ή να βρίσκεται πέρα από τη θάλασσα (υπερπόντια: ὕπερ πόντου, *Οδύσσεια*, ραψ. ν(13), στίχ. 257). Επομένως, όταν οι μεταγενέστεροι συγγραφείς χρησιμοποιούν την λέξη «πανυπερτάτος» με την σημασία «ο ψηλότερος», της δίνουν μια πολύ φυσιολογική σημασία. Η έννοια του ύψους είναι απλώς μία εξέλιξη της βασικής έννοιας της κίνησης «πέρα» από ένα σημείο αφετηρίας. Μπορείς να πας «πέρα» απ' αυτό κατακόρυφα ή οριζόντια.

Υπάρχει επίσης ένας τύπος στον συγκριτικό βαθμό, *υπέρτερος*, που κανονικά σημαίνει «ψηλότερος» αλλά επίσης χρησιμοποιείται για να δηλώσει σχέση χώρου που δεν αφορά ύψους: *Οδύσσεια*, ραψ. γ(3), στίχ. 65 και 470, ραψ. υ (20), στίχ. 279 *κρέ' ὑπέρτερα*, (τα εξωτερικά κρέατα, σε αντίθεση με τα σωθικά). Περαιτέρω, η λέξη που προηγείται του «πανυπερτάτη» είναι «χθαμαλή. Αν χθαμαλή σημαίνει «χαμηλή», πράγμα που είναι βέβαιο ότι ισχύει, όπως αναφέραμε παραπάνω, τότε «πανυπερτάτη» δεν μπορεί να σημαίνει «η ψηλότερη».

Οι Liddell and Scott ορθώς μεταφράζουν την λέξη πανυπερτάτη ως «η πιο απομακρυσμένη ή η απώτερη από την ξηρά». Το ίδιο κάνει και ο Cunliffe, *Lexicon of the Homeric Dialect* σ. 311, «η πιο απομακρυσμένη στο πέλαγος». Και ο Heubeck, στο *Oxford Commentary Vol. 2* σ. 14, αναφέρει «η υπόλοιπη περιγραφή μπορεί να σημαίνει μόνο «η πιο απομακρυσμένη και απώτερη προς τη δύση».

Στον στίχο 21 η λέξη «λαμπρή» είναι μια μη δεσμευτική μετάφραση ενός επιθέτου (*εὐδείελος*), η σημασία του οποίου είναι αβέβαιη. Μπορεί να σχετίζεται με την ορατότητα (η κυριολεκτική σημασία μπορεί να είναι «ευδιάκριτη»). Χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά για την Ιθάκη και θα πρέπει να περιμένουμε ότι αναφέρεται σε κάποιο χαρακτηριστικό της Ιθάκης που την κάνει να ξεχωρίζει από τα άλλα νησιά. Συχνά μεταφράζεται «ηλιόλουστη». Αλλά ποιο ελληνικό νησί δεν είναι ηλιόλουστο; Ο στίχος 25 μας προτείνει ένα πιθανό χαρακτηριστικό. Αν η Ιθάκη είναι *χθαμαλή*, τα βουνά της μπορεί να μην είναι αρκετά ψηλά για να κρύβονται πολύ από τα σύννεφα. Επομένως, η ερμηνεία πιθανώς είναι «που πάντα ολόκληρη είναι ευδιάκριτη».